

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ (Wilno)

Kuratela dóbr szlacheckich w guberniach litewskich (lata 30–60 XIX w.)

Jedną z instytucji samorządu szlacheckiego w guberniach litewskich Cesarstwa Rosyjskiego była Opieka szlachecka. System opieki nad majątkiem nieletnich, kurateli dla kobiet separowanych oraz wdów, dojrzałych pańien, które nie wyszły za mąż, chorych obłożnie lub starców, a także marnotrawnych istniał w Wielkim Księstwie Litewskim przed rozbiorami¹. W Rosji zgodnie z „Ustawą o guberni” z 7 listopada 1775 r. (starego stylu), w skład Opieki wchodził: powiatowy marszałek szlachty (*predwoditel dworianstwa*) jako przewodniczący, sędzia oraz dwóch asesorów sądu powiatowego². Jej zadaniem była troska o wdowy i sieroty stanu szlacheckiego. Podobnie także od początku XIX w. ustanowiono opiekę nad zadłużonymi dobrami³.

Początkowo Opieka guberni zachodnich kierowała się przepisami Statutu Litewskiego⁴. W roku 1815 Departament Spraw Gospodarczych Ministerstwa Policji doszedł do wniosku, że Opieka szlachecka powinna opierać się jednocześnie na prawie rosyjskim⁵. W rezultacie 18 lutego 1817 r. Ukaz Senatu

¹ J. Loho-Sobolewski, *Prawo opiekuńcze w dawnej Litwie*, Lwów 1937, Studia nad historią prawa polskiego t. XV, z. 2, passim; J. Bardach, rec.: J. Loho-Sobolewski, op. cit., „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”, t. I: 1938, s. 378–386.

² Полное собрание законов Российской империи, изд. 1-е, (dalej – *ИЦЗ* – 1), т. 20, № 14392, ст. 209–222; т. 22, № 16187, ст. 59–61.

³ Na to wskazują zachowane nieliczne źródła z początku XIX w. Podstawa prawna jednak nie jest do końca jasna.

⁴ O tym świadczy Ukaz z 28 lutego 1817 r. *Porządek organizacji Opieki szlacheckiej w guberniach od Polski przyłączonych*, zastrzegający, że odtąd opieka powinna kierować się zarówno 1 i 3 artykułami VI rozdziału Statutu litewskiego, jak i ukazami carskimi. *ИЦЗ* – 1, т. 34, № 26707, p. 2.

⁵ Министерство Полиции. Департамент хозяйственных дел. 21 января 1815 г.: Об учреждении дворянских опеки в Гродненской губернии, Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, f. 1287, op. 11, d. 1057, l. 31–48.

Rządzącego sprecyzował, że w guberniach: wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, kijowskiej, wołyńskiej, podolskiej, witebskiej, mohylewskiej oraz w obwodzie białostockim do kompetencji Opieki szlacheckiej należy zarząd dóbr obciążonych: pożyczkami zaciągniętymi w Państwowym Banku Kredytowym, długiem wobec państwa z tytułu nieopłacenia podatków oraz także długami prywatnymi. Urzędnicy Opieki mieli sporządzić inwentarz dóbr, obliczyć roczne dochody oraz wyznaczyć kuratora dóbr wdowich i sierocych, a także administratora dóbr zadłużonych. Powinni nadzorować ich działalność, przyjmować zaprzysiężone roczne sprawozdania przeznaczone dla sądu powiatowego, a następnie rewidowane przez gubernialny Sąd Główny. Kuratorom oraz administratorom dóbr wyznaczono wynagrodzenie – *10-ty grosz od czystego zysku*. Pominęto problem stosunków między kuratorami i właścicielami dóbr. Zezwolono natomiast pełnoletnim podopiecznym – gdyby uznali, że w wyniku kurateli doznają strat – *poszukiwać winowajców tam, gdzie należy*⁶.

Ukaz z 29 maja 1822 r. ponownie nakazał urzędnikom Opieki kierować się normami obowiązującymi w całym cesarstwie. Oznaczało to, że przyjmując sprawozdania nie powinni zadowalać się przysięgą kuratorów (jak podkreślono: *zaprzysiężone sprawozdanie nie może być rewidowane*), lecz zobowiązani byli sprawdzać dochody i wydatki. Ustalono też odmienne zasady wynagradzania kuratorów – mieli oni otrzymywać 5 procent czystego zysku nadzorowanych dóbr⁷.

W latach 40-ch XIX w. został nieco zmieniony skład opieki: zamiast jednego z asesorów sądu jako członka opieki wprowadzono urzędnika państwowego⁸. W swojej działalności Opieka miała zaś kierować się „Kodeksem cywilnym” z 1842 r. oraz 1857 r., który uwzględniał ustawy z lat poprzednich⁹.

Źródeł dotyczących kurateli dóbr szlacheckich na Litwie zachowało się mało. W czasie powstania 1830–1831 r. zniszczeniu uległy bowiem archiwa opiek oraz kancelarii marszałków powiatowych. Protokoły Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego oraz pojedyncze dokumenty z powiatów: wileńskiego, upickiego oraz zawilejskiego pochodzą z lat 30–60-ch XIX w.

Kuratela dóbr sierot oraz wdów stanowiła tak zwaną opiekę rodzinną. Po zgonie jednego z rodziców opiekunem nieletnich dzieci zostawał drugi, przy czym ojciec miał prawo zarządzenia spadkiem samodzielnie lub razem z opiekunami, matka zaś wyłącznie z opiekunami. Kuratorowie mogli być wskazani w testamencie lub przez krewnych. W każdym przypadku kuratorów

⁶ ИСЗ – 1, т. 34, № 26707.

⁷ ИСЗ – 1, т. 38, № 29054.

⁸ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 1 kwietnia 1848 r., Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej – LPAH), f. 708, op. 2, d. 2902, l. 1.

⁹ Суд законов Российской империи (dalej – СЗПИ), т. X, ч. 1–2, Санктпетербург, 1842, 1857.

zatwierdzała Opieka szlachecka. Okres opieki kończył się po ukończeniu przez podopiecznych 17 lat. Wtedy kuratorowie mieli złożyć generalne sprawozdanie i przekazać majątek¹⁰.

Dla zatwierdzenia kuratorów należało złożyć prośbę do marszałka powiatowego. Typowym przykładem może być prośba wdowy Magdaleny Dowtorowej z 1848 r. Pisała, że ma czwórkę nieletnich dzieci i nie wiedząc, jak zarządzać pozostałą po mężu posiadłością (w okolicy Pozejm) oraz jak sobie radzić z różnymi sprawami sądowymi, wskazała osoby, które chciałyby mieć za opiekunów dzieci. Zatwierdzając kuratorów, Opieka zastrzegła, żeby starannie zarządzali majątkiem nieletnich, nie doprowadzili go do zniszczenia, a 1 stycznia każdego roku przedstawiali sprawozdanie i rachunki¹¹. Do zarządzania majątkiem dzieci nie zezwalano wtrącać się ojczydom¹².

Zwykle opiekunem sierot zostawał krewny, przyjaciel lub sąsiad – szlachcic cieszący się zaufaniem rodziny. Dbano o to, żeby nie występowały zależności majątkowe. Kurateli nad bratanicą nie przyjął Onufry Romer, ponieważ bratu pożyczył pieniądze¹³. Były major Aleksander Chłopicki, wprawdzie podjął się kurateli nad bratanicą i bratową, jednak rozbieżne interesy spadkowe jego i podopiecznych zmusiły go do rezygnacji¹⁴.

W zależności od wielkości majątku wyznaczano dwóch lub trzech kuratorów. Po zgonie rodziców w 1834 r. wychowanie i zarządzanie majątkiem (folwarki Bejnajcy, Medeksze, Kończew, Ruby w powiecie kowieńskim) Jakuba Gieysztorą powierzono stryjowi Stefanowi Gieysztorowi, sędziemu granicznemu apelacyjnemu guberni wileńskiej, oraz dwu bliskim krewnym: byłemu marszałkowi powiatu kowieńskiego Józefowi Zawiszy i Franciszkowi Orwidowi. O ich dobrym zarządzaniu świadczy fakt, że w 1842 r. folwarki przyniosły 1488 rb. srebrnych rocznego zysku¹⁵.

Warto podkreślić, że nawet mający szerokie uprawnienia kuratorzy nie mogli bez zezwolenia Opieki rozporządzać „funduszem”, czyli nietykalną częścią majątku ulokowaną na innych dobrach szlacheckich lub w papierach wartościowych. Gdy kurator nieletnich Dąbrowskich – Jan Akka fundusz podjął, Opieka zastrzegła, że jeśli nie zwróci wykorzystanej sumy, to odpowie wła-

¹⁰ *СЗПН*, т. X, 1857, ч. 1, стр. 213, 219–221, 225–231, 233, 262–263, 266, 282, 284, 286 i inne.

¹¹ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 9 marca 1848 r. LPAH, f. 708, op. 2, d. 2901, l. 11.

¹² Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 17 czerwca 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. 322.

¹³ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 28 października 1840 r., *ibidem*, d. 2875, l. 702.

¹⁴ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 18 marca 1848 r., *ibidem*, d. 2901, l. 51.

¹⁵ Дело об учреждении опекунского управления над несовершеннолетним дворянином Гейштором и его имуществом, 1834–1842, *ibidem*, d. 2863, l. 1, 6, 29.

snym majątkiem¹⁶. Jedyne w sytuacjach wyjątkowych, na przykład: w celu spłacenia długów zmarłych rodziców, kuratorom zezwalano na sprzedaż dóbr ich podopiecznych¹⁷.

Oprócz zarządzania majątkiem do obowiązków kuratora należało dysponowanie wydatkami na wychowanie dzieci, życie codzienne, rozliczanie się z robotnikami i służbą, opłacanie podatków, spłacanie długów. Każdy wydatek musiał zostać pokwitowany. Jeśli brakowało dokumentów, wysyłano urzędnika Opieki szlacheckiej dla zbadania na miejscu, czy sprawozdanie jest prawdziwe.

Krewni podopiecznych posiadali prawo zmiany kuratorów. W praktyce skorzystanie z tego uprawnienia świadczyło najczęściej raczej o skomplikowanych stosunkach rodzinnych, niż o niewłaściwym sprawowaniu opieki. Adam Sabba, stryj podopiecznych kuratora Starodomskiego, oskarżył go o ukrywanie rzeczywistych dochodów, tolerowanie rozrzutności matki podopiecznych. Zażądał jego zmiany, zabronienia matce czynienia wydatków oraz puszczenia dóbr warendę. Po zbadaniu sytuacji na miejscu, Opieka szlachecka powiatu kowieńskiego żądania jego uznała za nieuzasadnione¹⁸.

Jak wskazują materiały archiwalne, zmiana opiekunów zdarzała się rzadko. Tak zrobiono, kiedy kuratorowie dóbr nieletnich Finkelsztejnów: były marszałek powiatu kowieńskiego Ignacy Zawisza i regent sądu szawelskiego Hipolit Łobanowski rzeczywiście nie spełniali obowiązków opiekuńczych. Pozostawili to trzeciemu kuratorowi – Franciszkowi Kozakowskiemu, który jeden folwark zastawił, drugi przekazał osobie postronnej¹⁹. Na ogół jednak Opieka wolała upominać kuratorów, którzy latami zwlekali ze złożeniem sprawozdań, niż używać radykalnych środków.

Trudno powiedzieć, jak skutecznie działał cały system kurateli dóbr sierocych. Podczas rewizji działalności kuratorów w powiecie kowieńskim w roku 1836 przeprowadzonej przez sąd cywilny guberni wileńskiej zauważono, że kuratorowie często marnotrawią majątek podopiecznych, nie składają sprawozdań. Wytaczane im sprawy sądowe zwykle kończyły się niczym²⁰. Jednocześnie, także opierając się na materiałach archiwalnych, nie można zaprzeczyć, że kuratorowie również niejednym majątkiem uratowali od ruiny.

¹⁶ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 18 kwietnia 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. 186.

¹⁷ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 2 kwietnia 1848 r., *ibidem*, d. 2902, l. 9–10.

¹⁸ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 20 lutego 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. 56; Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 10 czerwca 1836 r., *ibidem*, l. 278.

¹⁹ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 23 marca 1836 r., *ibidem*, l. 156–161.

²⁰ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 29 października 1836 r., *ibidem*, l. 436.

Zasady kurateli dóbr wdowich oraz osób chorych umysłowo nie odbiegały od tych, jakimi się kierowano w wypadku dóbr sierocych. Różnica polegała na tym, iż opieka nad wdową, gdyby tego chciała, mogła się kończyć po zawarciu przez nią ponownego związku małżeńskiego. Opieka nad chorym umysłowo – kiedy lekarze uznali, że wrócił do zdrowia.

Kuratela dóbr zadłużonych stanowiła tak zwaną „opiekę przymusową”. Trzeba podkreślić, że szlachta litewska nierzadko obciążona była ogromnymi długami, które często przewyższały wartość posiadanych dóbr. Głównymi pożyczkodawcami szlachty²¹ były jednak nie instytucje państwowe czy banki, lecz instytucje kościelne, samorządu miejskiego oraz osoby prywatne. Zjawiskiem powszechnym było niespłacanie długów przez lata, a nawet pokolenia.

Poważny problem stanowiło niepłacenie podatków. Użycie środków egzekucyjnych dla ściągania podatków nie przynosiło większego skutku. Za stosowną metodę „oczyszczenia” dóbr ziemiańskich od wszelkiego rodzaju obciążeń uznawano – czasowe – przekazanie majątków Opiece szlacheckiej.

Zgodnie z decyzją Zarządu gubernialnego lub postanowieniem cywilnego sądu gubernialnego Opieka miała wyznaczyć administratora, „doświadczonego oraz zamożnego ziemianina”, na jeden rok ekonomiczny (rozpoczynający się w kwietniu) lub na czas dłuższy²². Często były żądania usunięcia z dóbr właścicieli na okres opieki. Gdy w latach 1836–1850 administratorom nie udało się usunąć z majątku Darbutyszki Feliksa i Barbary Kossakowskich, którzy – pomimo wyznaczonej opieki – faktycznie zarządzali majątkiem i powiększyli długi, Zarząd gubernialny guberni kowieńskiej polecił, żeby Darbutyszki zostały sprzedane, a członkowie Opieki oraz administratorzy spłacili długi Kossakowskich z własnego funduszu²³.

Administrator zarządzał majątnością. Do jego rąk powinny być wnoszone dochody, które miał przekazać Opiece. Ta zaś rozliczała się z uzyskanych sum z wierzycielami. Zgodnie z prawem dobra „oczyszczone” zwracano właścicielowi, natomiast zrujnowane, nie przynoszące dochodów, sprzedawano na licytacji²⁴.

O nieskuteczności kurateli zadłużonych posiadłości ziemskich świadczy fakt, że trwała latami, często też następowała zmiana administratorów. Nie była też w stanie powstrzymać rozdrabniania dużych posiadłości. W 1836 r. Opieka szlachecka powiatu kowieńskiego na żądanie wierzycieli: kowieńskiej *dumy* (rady miejskiej), klasztoru augustynianów, seminarium żmudzkiego

²¹ Kredytu udzielano na 6% rocznie, *ИКС* – 2, т. 15, № 13989; *СЗМ*, т. 10, ч. 1, 1857, сс. 2020–2021.

²² Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 23 października 1840 r., LPAH, f. 708, op. 2, d. 2875, l. 693.

²³ Ukaz kowieńskiego Zarządu gubernialnego z 1 grudnia 1850 r., *ibidem*, d. 2925, l. 1–4.

²⁴ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 7 listopada 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. 478.

i osób prywatnych przejęła majątki Opitołoki, Łabunów – własność spadkobierców hr. Ignacego Zabięłły. Zgodnie z postanowieniem sądu eksdywizyjnego wierzycielom oddano ziemię Zabięłłów w miasteczkach Jezno i Wenzdiagoła²⁵. W celu zwrócenia długów wyznaczono administratorów. Żadna z majątności nie wróciła w posiadanie rodziny Zabięłłów. Również na licytacji sprzedano, za niespłacone długi, Ignacogród, Szatejki, Szłapaberże i Wigie hr. Ignacego Zawiszy, w latach 1841–1848 znajdujące się pod zarządem Opieki szlacheckiej²⁶.

Przykładem rozdrobnienia dużych posiadłości mogą być losy dóbr hr. Michała Kossakowskiego. Pożyczył on (i nie zwrócił) ogromne sumy, m.in. od biskupstwa wileńskiego (ponad 42 000 rb. srebrnych), inflanckiego (10 000 zł.), od *dumy* kowieńskiej (3000 rb. srebrnych), klasztoru augustynianów. To spowodowało, że w 1826 r. wileński Zarząd gubernialny dobra Kossakowskich zasekwestrował²⁷. Ponieważ nie przyniosło to skutku, w 1835 r. zgodnie z postanowieniem wileńskiego sądu cywilnego Żejmy podzielono na 67 części i rozdano wierzycielom, których sąd zobowiązał do spłaty długów Kossakowskich. W tym celu podzielone dobra oddano pod nadzór Opiece szlacheckiej²⁸. Opieka przejęła również Gabrieliszki, posiadłość Michała Kossakowskiego w powiecie upickim, oraz Apetowo w powiecie wilkomierskim²⁹. Nowi właściciele jednak nie byli w stanie podołać obciążeniom i Opieka zmuszona była do sprzedaży części ziemi. Nabyli ją – za niską cenę – Karol Nieławicki, administrator kilku części Żejm oraz sędzia powiatowy Wawrzyniec Gulewicz. Obydwaj natychmiast spłacili długi biskupstwu wileńskiemu³⁰. Szymon Kossakowski sprzedał w 1851 r. 475 dziesięcin, budynki, karczmę oraz 40 włościan. Wszystko to posiadał na mocy postanowienia sądu eksdywizyjnego. Nowa właścicielka – Kordula Klewszyńska również spłaciła długi, które obciążały tę część i nadzór Opieki szlacheckiej został zniesiony³¹.

Większe możliwości utrzymania majątków miała szlachta, której dobra znalazły się pod zarządem Opieki z powodu niezapłaconych podatków.

²⁵ Protokoły Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 17 stycznia, 26 lutego oraz 17 lipca 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. l. 15–16, l. 69v, 336v.

²⁶ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 19 grudnia 1845 r., *ibidem*, d. 2895, l. l, 254.

²⁷ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 10 lutego 1837 r., *ibidem*, d. 2867, l. 247; Ukaz wileńskiego Zarządu gubernialnego z 22 września 1837 r., *ibidem*, l. 380; Ukaz z 12 stycznia 1838 r., *ibidem*, l. 410; Doniesienie Opieki szlacheckiej powiatu wilkomierskiego z 17 września 1838 r., *ibidem*, l. 545.

²⁸ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 25 maja 1836 r., *ibidem*, d. 2869, l. 241.

²⁹ Ukaz wileńskiego Zarządu gubernialnego z 19 września 1836 r., *ibidem*, d. 2867, l. 200.

³⁰ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 4 grudnia 1836 r., *ibidem*, l. 228–229; Raport Karola Nieławickiego z 12 czerwca 1837 r., *ibidem*, l. 344.

³¹ Ukaz Sądu cywilnego gubernii kowieńskiej z 2 października 1851 r., *ibidem*, d. 2925, l. 133–134; Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 21 lutego 1855 r., *ibidem*, d. 2944, l. 52v.

Władze egzekwowały należność skarbową na mocy carskich ukazów z 19 maja 1769 oraz 16 maja 1811 r.³² Zgodnie z przepisami Opiece przekazywano dobra szlachty, która nie wniosła podatków w określonym terminie (1 stycznia – 1 marca oraz 15 października – 15 grudnia). Przed wyznaczeniem administratorów, Opieka powinna sprzedać ruchomości oraz część zboża. Gdyby to nie wystarczyło – winna wyznaczyć administratora. Administrowanie miało być zniesione natychmiast po opłaceniu zaległych podatków.

W praktyce zmuszenie szlachty do zapłacenia zaległych podatków nie było wiele łatwiejsze niż wyegzekwowanie długu. W latach 1819–1824 Opieka powiatu kowieńskiego nadzorowała 16 majątków, których długi skarbowe wynosiły ponad 17 000 rb. srebrnych. Zdołała zaś wyegzekwować 835 rb.³³ W 1825 r. suma zaległych podatków powiatów oszmiańskiego, brastawskiego, kowieńskiego, rosieńskiego, upickiego oraz wilkomierskiego wynosiła około 19 000 rb. asygnacyjnych oraz ponad 96 000 rb. srebrnych³⁴. W celu przyspieszenia wnoszenia pieniędzy do skarbu generał-gubernator wileński Aleksander Rimski-Korsakow zezwolił na oddawanie w dzierżawę drogą licytacji dóbr zadłużonej szlachty oraz dzierżawców dóbr skarbowych³⁵. Oznaczało to łamanie ustaw, jednak często było jedynym środkiem wyegzekwowania podatków z dóbr zrujnowanych. W 1833 r. Opieka szlachecka powiatu kowieńskiego rozdzieliła na części i wydzierżawiła posiadłość Gellerów Newiarowicze oraz Opnary, zostawiając też część majątku właścicielom. Jednocześnie wyznaczyła administratorów. W tym przypadku uratowało to dobra od sprzedaży i w 1840 r. wróciły one do właścicieli³⁶.

Opieka szlachecka nie ograniczała się zarządzaniem dobrami dłużników. Jej także do czasu podjęcia decyzji przez sąd – powierzano dobra sporne. Na przykład w roku 1826 do Opieki szlacheckiej powiatu szawelskiego zwróciła się Karolina Kaczanowska, prosząc o wyznaczenie osoby, która przyjąłaby opiekę nad jej posagiem (3500 talarów), ponieważ mąż zrujnował majątek, na którym posag był zabezpieczony³⁷. W 1859 r., gdy spadkobiercy oprote-

³² ИСЗ – 1, т. 31, № 24633; Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 19 września 1836 r., *LPAH*, f. 708, op. 2, d. 2869, l. 398.

³³ Ukazy wileńskiego Zarządu gubernialnego z 21 listopada i 11 grudnia 1825 r., *ibidem*, l. 246, 287; Zalecenie gubernatora kowieńskiego z 12 lipca 1827 r., *ibidem*, l. 548.

³⁴ Ukaz wileńskiego Zarządu gubernialnego z 3 czerwca 1825 r., *ibidem*, d. 2857, l. 119.

³⁵ Список с предписания г. Литовского военного губернатора г. Вильяскому гражданскому губернатору от 17 октября 1825 г., *ibidem*, f. 391, op. 6, d. 483, l. 5; Список с повеления Его императорского высочества Цесаревича к г. Литовскому военному губернатору от 17 января 1826 г., *ibidem*, l. 4; Zalecenie wileńskiego gubernatora cywilnego z 25 stycznia 1832 r., *ibidem*, l. 1, 3.

³⁶ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 7 kwietnia 1848 r., *ibidem*, f. 708, op. 2, d. 2902, l. 19–31.

³⁷ Podanie K. Kacznowskiej z 10 czerwca 1826 r. *ibidem*, f. 381, op. 24, d. 5648, l. 1.

stowali testament Karola Domaszewicza, wyznaczono administratora spornego majątku Wilkija³⁸.

Zachowało się mało danych o przymusowej opiece nad majątkami szlachty uciskającej chłopów. W 1828 r. ziemianin powiatu wilkomierskiego Feliks Jakowicki błagał wielkiego księcia Konstantego o przywrócenie folwarku Sarajście, którego został pozbawiony za *okrutne obejście się z chłopami*. Ponieważ sąd wyznaczył mu karę, otrzymał folwark z powrotem³⁹.

Do lat 40-ch XIX w. przymusową kuratelę stosowano wobec dóbr przejętych za długi przez księży. Później, z polecenia ministra dóbr państwowych, przejęto je na rzecz skarbu. W 1838 r., na prośbę biskupa wileńskiego Andrzeja Kłągiewicza, Opieka rosieńska wyznaczyła administratora części majątku Serebniki należącej do księdza Michała Grabowickiego, który sprzeniewierzył pieniądze kościelne. Można podkreślić, że właścicielem ziemi ksiądz został w 1818 r. jako wierzyciel hr. Janusza Tyszkiewicza, który utracił prawo do Serebnik na podstawie wyroku sądu eksdywizyjnego⁴⁰.

Na „ziemiach zabranych” władza była zmuszona rozstrzygnąć, jak zaspokoić pretensje wierzycieli, którzy – z mocy prawa – byli pozbawieni prawa własności ziemi – w praktyce ograniczenie to dotyczyło Żydów oraz włościan. W 1825 r. wspólne zebranie departamentów Senatu Rządzącego rozstrzygało przypadek, kiedy sąd eksdywizyjny powiatu prużańskiego guberni grodzieńskiej przysądził część majątku szlacheckiego oraz dziewięciu włościan Garszce Ginzburgowi i jego synowi. Zezwolił im również na wyznaczenie administratora i korzystanie z dochodów. Zebranie postanowiło, aby w „guberniach przyłączonych” wszystkie dobra szlacheckie, które przeszły w ręce Żydów i ludzi innych stanów zostały przekazane Opiece szlacheckiej. Miały pozostawać pod jej nadzorem, póki nie zostaną wykupione przez właścicieli. Gdyby zaś tego nie zrobili w ciągu dziesięciu lat – należało dobra sprzedać⁴¹. Decyzja pozostała jednak na papierze. W 1829 r. władze guberni wileńskiej zwróciły uwagę, że szlachcic Józef Fergiss jeszcze w 1811 r. zastawił folwark Linków za 45 000 rb. srebrnych kupcowi pierwszej gildii Abrahamowi Wilkomierskiemu. Folwark przejęła Opieka szlachecka, pomimo to w 1832 r. został odziedziczony przez spadkobierców Wilkomierskie-

³⁸ Protokół Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 12 stycznia 1859 r., ibidem, f. 708, op. 2, d. 2991, l. 7–9.

³⁹ Kopia uchwały wileńskiego Zarządu gubernialnego z 1 maja 1829 r., ibidem, f. 391, op. 6, d. 281, l. 33–34.

⁴⁰ Ukaz wileńskiego Zarządu gubernialnego z 31 grudnia 1837 r., ibidem, f. 708, op. 2, d. 2897, l. 28–32; Kowieński zarząd dóbr państwowych do Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego, 24 kwietnia 1845 r., ibidem, l. 152–153.

⁴¹ Kopia ukazu carskiego z 30 czerwca 1825 r. przeznaczonego dla wileńskiego Zarządu gubernialnego, ibidem, d. 2857, l. 211.

go, a w 1838 r. dostał się jego wierzycielom, co w rzeczywistości oznaczało, że przez cały czas Wiłkomierscy zostawali właścicielami⁴².

Niekiedy Opieka szlachecka czasowo zarządzała majątkiem, który został zasekwestrowany. Gdy w 1855 r. Aleksander Bover de Saint Clair i jego żona Pelagia Kossakowska opuścili kraj bez zezwolenia władz, na polecenie cara zasekwestrowano należące do nich młyn parowy w Kownie oraz dwór Wieprze w powiecie wiłkomierskim⁴³. W tym wypadku zadanie Opieki polegało na dopilnowaniu, żeby zostały wykonane zobowiązania finansowe byłych właścicieli.

Można więc przypuszczać, że system kurateli „rodzinnej”, a nawet „przymusowej” miał zasięg, który określić można jako powszechny. Jego funkcjonowanie zależało jednak od postawy kuratorów, ich uczciwości i umiejętności zarządzania. Z tym zaś było różnie.

⁴² Ukaz wileńskiego Zarządu gubernialnego z 6 kwietnia 1829 r., *ibidem*, d. 2858, l. 19–21; Raport kupca Wulfa Wilenkinia z 21 października 1832 r., *ibidem*, l. 126; Doniesienie sądu ziemskiego powiatu kowieńskiego z 4 marca 1838 r., *ibidem*, l. 266–271.

⁴³ Protokoły Opieki szlacheckiej powiatu kowieńskiego z 3 i 28 stycznia 1855 r., *ibidem*, d. 2943, l. 1, 72.

